

УДК 477

ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Олена ГАРАСИМІВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ

Олена РЯШКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена важливим питанням застосування запобіжного заходу взяття під варту у кримінальному провадженні. Наведено підстави застосування тримання під вартою. Особливу увагу приділено клопотанню слідчого, прокурора про застосування взяття під варту, що подається слідчому судді. Розглянуто поняття та суть заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді тримання під вартою. Висвітлено основні аспекти забезпечення процесуальних гарантій прав, свобод і законних інтересів особи під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Досліджено теоретичні та практичні проблемні моменти, що виникають у разі застосування у кримінальному провадженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Ключові слова: кримінальне провадження, взяття під варту, ризики, слідчий суддя, прокурор.

DETENTION AS A PREVENTIVE MEASURE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Olena GARASIMIV,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs

Olena RYASHKO,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs

SUMMARY

The scope of precautionary measures in criminal proceedings in general, and detention in particular as the most severe of them, has always been and remains one of the most controversial and problematic. This is due to the fact that detention is accompanied by the use of coercion and, accordingly, has a restrictive character. At the same time, according to the analysis of investigative and judicial practice, certain difficulties arise during the application of detention, caused by ambiguity of legal understanding and contradiction of the norms of the CPC of Ukraine. This clearly confirms the need to further intensify scientific research to improve existing legislation in order to increase the effectiveness of its enforcement on the issue.

Key words: criminal proceedings, detention, risks, investigating judge, prosecutor.

REȚINEREA CA MĂSURĂ ASIGURĂTORIE ÎN PROCESUL PENAL

REZUMAT

Articolul este consacrat unor probleme importante de aplicare a unei măsuri preventive a reținerii în procesul penal. Sunt date motivele pentru utilizarea detenției. O atenție deosebită se acordă cererii anchetatorului, procuror pentru aplicarea reținerii, înaintată judecătorului de instrucție. Se are în vedere conceptul și esența măsurii de asigurare a procesului penal sub formă de detenție. Sunt evidențiate principalele aspecte ale asigurării garanțiilor procedurale ale drepturilor, libertăților

și intereselor legitime ale unei persoane în timpul alegerii unei măsuri de restrângere sub forma reținerii în procesul penal. Au fost studiate aspecte problematice teoretice și practice care apar în cazul aplicării unei măsuri de reținere sub forma reținerii în procesul penal.

Cuvinte cheie: proces penal, detenție, riscuri, judecător de instrucție, procuror.

Постановка проблеми. Однією з найбільш проблем у кримінальному провадженні було та залишається призначення та застосування запобіжних заходів, під час яких непоодинокими є випадки порушення прав людини. У цьому аспекті саме інститут запобіжних заходів залишається дієвим засобом забезпечення основних засад кримінального процесу щодо підозрюваних і обвинувачених осіб. Конституція України гарантує кожному громадянину право на свободу й особисту недоторканність. Заарештовувати або тримати під вартою особу можна лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, що встановлені законом.

З метою запобігання вчиненню кримінального правопорушення чи негайного його припинення як тимчасовий запобіжний захід може застосовуватися затримання особи, обґрунтованість якого протягом 72 годин повинен перевірити суд.

Загалом запобіжні заходи у кримінальному провадженні мають неабияке значення, оскільки саме завдяки їм залишається велика можливість гарантії встановлення об'єктивної істини та покарання винних осіб.

У контексті вищезазначеного тримання під вартою залишається найбільш суворим запобіжним заходом, який суттєво обмежує одне з найбільш значущих конституційних прав людини – право на свободу й особисту недоторканність. Саме тому йому приділяється підвищена увага та саме тому воно обмежується лише за умови безсумнівного дотримання критеріїв розумності, доцільності й об'єктивності.

Одним із важливих питань сучасного внутрішньодержавного життя України є організація та діяльність вітчизняного кримінального процесу. В умовах орієнтації зовнішньої та внутрішньої політики країни на досягнення загальносвітових стандартів правосуддя надзвичайно актуальним є питання функціонування всіх складових частин кримінального судочинства, а на особливу увагу мають заслуговувати запобіжні заходи, оскільки вони відіграють значну роль під час проведення досудового розслідування. Правильно та логічно обґрунтовано обрані запобіжні заходи дозволяють не тільки запобігти ухиленню особи від проведення повного та всебічного кримінального провадження, а й забезпечити постановлення законного судового рішення загалом.

Запобіжні заходи можуть також змінюватися в застосуванні під впливом рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки дотримання його рішень є обов'язковим для України. Так, одним із класичним прикладів є справа «Охріменко проти України», у якій запобіжний захід взяття під варту застосували до обвинуваченого в умисному вбивстві, який уже на момент затримання мав четверту стадію раку нирок із метастазами в легенях, тобто страждав від нестримного болю і майже був нерухливим. Рішення суддів ЄСПЛ показало, що застосування такого суворого запобіжного заходу до особи, яка не є суспільно небезпечною, її фізична неспроможність не може перешкоджати встановленню істини у справі, є неприпустимим і становить порушення прав і свобод людини та громадянина [1].

Запобіжні заходи у кримінальному процесі відіграють важливу роль, тому що завдяки цим заходам є можливість гарантувати те, що істина буде встановлена, а винна особа буде покарана. Якщо є підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений або підсудний можуть уникнути слідства та суду або будуть заважати встановленню істини щодо справи, то застосуванням запобіжних заходів можна запобігти цьому. Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, який суттєво обмежує конституційне право людини на свободу й особисту недоторканність. Будучи природним, воно має бути забезпечене підвищеним захистом у сфері кримінального судочинства, а тому й може бути обмежене лише за дотримання загальноправових принципів, виходячи із критеріїв розумності й об'єктивності.

Питання, що стосується застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, досліджували такі науковці, як: О.В. Авраменко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, М.І. Карпенко, О.М. Коріняк, В.Т. Маляренко, Є.І. Макаренко, О.Ю. Татаров, В.Я. Тацій, О.І. Тищенко, В.І. Фаринник.

Метою статті є спроба проаналізувати основні проблемні питання застосування взяття під варту як запобіжного заходу у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Обрання запобіжного заходу взяття під варту передбачає:

– внесення до суду клопотання про обрання запобіжного заходу;

- ухвалення рішення про обрання запобіжного заходу та його оформлення;
- доведення рішення до відповідних осіб та складання необхідних документів;
- ужиття необхідних додаткових заходів, які впливають із суті обраного запобіжного заходу.

Клопотання слідчого, прокурора до слідчого судді про взяття під варту має бути належною мірою обґрунтовано, по-перше, доказами вчинення відповідною особою злочину, по-друге, доказами, що дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на волі, знищить чи підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, або незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином чи вчинить новий злочин, по-третє, доказами неможливості запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та названим у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 177 КПК метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Під час застосування запобіжних заходів з огляду на обґрунтованість їх застосування підлягають вирішенню як мінімум два питання: чи є необхідність у застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу? Якщо так, то який саме вид запобіжного заходу із числа визначених у КПК України варто застосувати в конкретному випадку? Отже, мета доказування під час обрання запобіжних заходів полягає в послідовному встановленні загальних і спеціальних підстав для їх застосування: загальних підстав для застосування запобіжних заходів, спеціальних підстав для застосування запобіжного заходу конкретного виду. Із процесом встановлення підстав для застосування запобіжних заходів тісно пов'язане питання ролі

обставин, що враховуються під час обрання запобіжного заходу, передбачених ст. 178 КПК України. До таких обставин законодавець відносить вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого, інші обставини [3, с. 359].

Підставою для застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, зазначені вище. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України. За результатами судового розгляду клопотання слідчого, погодженого із прокурором, або клопотання прокурора слідчий суддя постановляє ухвалу про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні, яка відповідно до ст. 309 КПК України підлягає апеляційному оскарженню [4, с. 55].

У переважній кількості випадків суди (слідчі судді) обґрунтовують застосування щодо особи тримання під вартою таким способом. У мотивувальній частині ухвали вони цитують положення відповідних статей із § 1 гл. 18 КПК України, якими варто керуватися під час обрання запобіжного заходу, та посилаються на правові позиції ЄСПЛ або цитують його рішення щодо необхідних підстав для застосування цього запобіжного заходу, без прив'язки до конкретного випадку, що розглядається. Після цього суд (суддя) перелічує визначені у ст. 177 КПК України ризики (втечі, знищення доказів, рецидиву злочинів тощо), інші обставини, які мають враховуватися під час обрання запобіжного заходу [5, с. 114].

Саме в такому значенні варто розуміти ризики, перелічені в ч. 1 ст. 177 КПК України, а саме: переховування від органів досудового розслідування та (або) суду; знищення, переховування або спотворення будь-якої з речей чи будь-якого документа, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконний вплив на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином; учинення іншого кримінального правопорушення

чи продовження кримінального правопорушення, у якому особа підозрюється, обвинувачується.

Непоодинокими бувають випадки неправильного оцінювання слідчими суддями ризиків, що передбачені ст. 177 КПК України, та врахування обставин, що беруться до уваги в разі обрання запобіжного заходу, передбачених ст. 178 КПК України. Унаслідок цього необґрунтовано та недоцільно застосовуються більш суворі запобіжні заходи. Також нерідко в обґрунтування слідчими суддями покладаються факти, які не є джерелами доказів, цьому також сприяють дії органів досудового розслідування, які не завжди правильно обґрунтовують клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту згідно з вимогами КПК України.

Отже, ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має комплексний зміст і, по суті, включає два рішення – перше з них безпосередньо стосується вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; друге – щодо визначення розміру застави, достатньої, на думку слідчого судді, для забезпечення виконання процесуальних обов'язків підозрюваного (або, з огляду на наявність обставин, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України, про незастосування застави як можливої альтернативи тримання під вартою).

Варто враховувати положення ч. 3 ст. 176 КПК. Слідчий суддя, суд відмовляє в застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам.

З аналізу даного положення випливає, що прокурор повинен довести слідчому судді, суду, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. Звідси слідчий суддя, суд повинні оцінити вид запобіжного заходу на основі двох складових частин: наведених обставин і доведених ризиків [6].

Л.М. Лобойко й О.А. Банчук виокремлюють дві складові частини, які містять підстави застосування тримання під вартою: матеріально-правову: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; процесуальну: наявність ризиків, які дають досить підстав слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обви-

нувачений, засуджений можуть здійснити дії, що зашкодять інтересам розслідування та/або судового розгляду кримінальної справи [7, с. 134].

Натепер із цього питання в положенні п. 4 ч. 1 ст. 184 КПК України закріплено, що у клопотанні про застосування запобіжного заходу слідчий, прокурор зобов'язаний посилатися на один або декілька ризиків, у зв'язку із чим останній повинен викласти обставини, на підставі яких він дійшов висновку про наявність ризиків, з конкретними посиланнями на матеріали, що підтверджують викладені обставини. Порівняно із КПК 1960 р. чинний КПК України встановлює жорсткіші гарантії забезпечення прав і свобод людини. Із цим на практиці виникають проблеми, оскільки слідчий, прокурор у клопотанні про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язані вказати посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, викласти обставини, на підставі яких дійшли висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини, обґрунтувати неможливість запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів, надати докази, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення [8, с. 297].

Підстави щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з теоретичного погляду варто розглядати як факти, з якими пов'язується виникнення права в уповноважених КПК України осіб на обмеження в межах кримінального провадження конституційного права підозрюваного, обвинуваченого на свободу й особисту недоторканність шляхом застосування тримання під вартою [9, с. 51].

Висновки. У разі обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язані дослідити всі матеріали кримінального провадження, надані слідчим, прокурором для підтвердження або скасування викладених у клопотанні доказів. Найпоширенішими проблемами, які виникають у разі застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, є нерозуміння слідчим доцільності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, порушення розумності строків у кримінальних провадженнях стосовно осіб, яких тримають під вартою; невизначеність тривалості розгляду слідчим суддею, судом матеріалів кримінального провадження.

Чинний КПК України передбачає наявність обов'язкового існування обґрунтованої підозри у

вчиненні особою кримінального правопорушення. Проте на практиці виникає проблема, яка полягає у встановленні того, чи є доцільним під час застосування до особи тримання під вартою збирання доказів вчинення нею кримінального правопорушення, чи ж досить лише довести наявність ризиків, що передбачають обрання певного виду запобіжного заходу.

Сфера застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні загалом і тримання під вартою як найсуворішого з них зокрема завжди була і залишається однією з найбільш суперечливих і проблемних. Зумовлено це тим, що тримання під вартою супроводжується застосуванням примусу, отже, має правообмежувальний характер.

Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, під час застосування тримання під вартою виникають певні труднощі, спричинені неоднозначністю праворозуміння та суперечністю норм КПК України. Це наочно підтверджує необхідність подальшої активізації наукових пошуків щодо вдосконалення чинного законодавства з метою підвищення ефективності його правозастосування з дослідженого питання.

Список використаної літератури:

1. Справа «Охріменко проти України». Рішення Європейського суду з прав людини. 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_524.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Чучман О.І. Питання щодо особливостей доказування під час обрання запобіжних заходів. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 28 травня 2021 р. С. 358–360.
4. Шаренко С.Л., Шило О.Г. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 50–57.

5. Рогатинська Н.З. Деякі особливості застосування взяття під варту як запобіжний захід у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 112–115.

6. Шепель А. Тримання під вартою як винятковий запобіжний захід: підстави застосування. *ЛОГОС. ОНЛАЙН*. 2020. URL: <https://ojs.ukrlgos.in.ua/index.php/2663-4139/article/view/1411>.

7. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.

8. Хитра А.Я., Дащак Я.О. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 292–302.

9. Дерев'янюк М.І. Підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 49–55.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

ГАРАСИМІВ Олена Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ;
РЯШКО Олена Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ;

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

GARASYMIV Olena Ivanivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminology, Lviv State University of Internal Affairs;
RYASHKO Olena Vasylivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminology, Lviv State University of Internal Affairs;
olena_ryashko@ukr.net